

Gamla apotekshuset i Köping

Takomläggning 2017 – 2018

Antikvarisk rapport

Kvarteret Disa 2
Köpings socken
Köpings kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Gamla apotekshuset i Köping

Takomläggning 2017 – 2018

Antikvarisk rapport

Kvarteret Disa 2
Köpings socken
Köpings kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2019

Omslag: Insida av zinkhuv till en av apotekshusets tureller. Foto: Helén Sjökvist.
Fotografier av författaren då annat ej anges.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-782-6

Tryck: JustNu, Västerås 2019

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Historik.....	5
Genomförande	7
Taktäckning.....	7
Taksäkerhet och takavvattning	11
Utsmykningsdetaljer i zink och järn.....	12
Fönster.....	17
Skorstenar.....	18
Tak på annexet	18
Resultat	20
Referenser.....	21
Kart- och arkivmaterial	21
Otryckta källor.....	21
Litteratur.....	21
Tekniska och administrativa uppgifter	21

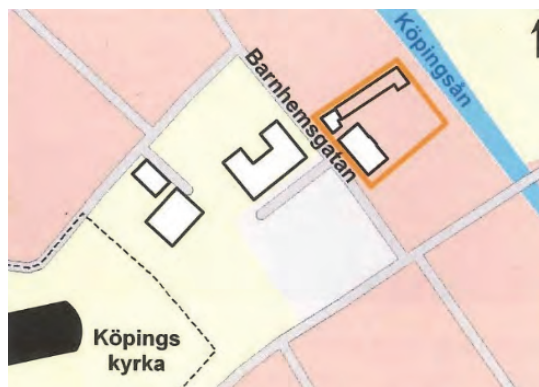
Figur 1. Apotekets läge, markerat med en ring. Utdrag ur LstGIS. I sydöst Apotekshuset och i nordväst annexet.

Inledning

Gamla Apotekshuset i Köping blev byggnadsminne 1988 och skyddas därmed genom kulturminneslagen. Länsstyrelsen lämnade 2017-05-03 tillstånd till omläggning av tak på Gamla Apotekshuset i enlighet med den ansökan som inkom till Länsstyrelsen den 2017-01-09. Samtidigt fattade man ytterligare ett beslut genom vilket Länsstyrelsen lämnade bidrag för antikvariska överkostnader.

Bostadsrättsföreningen Gamla Apotekshuset har idag sammanlagt 10 lägenheter i Apotekshuset, annexhuset samt det radhus som vid en ombyggnad på 1980-talet ersatte tidigare uthus. Scheelesalen, det gamla officinrummet där kundutrymmena för apoteket var belägna, hyrs idag ut för exempelvis styrelsesammankomster mm.

År 2017 täcktes taket om på stora byggnaden och 2018 genomfördes takomläggningen på annexet. I samband med att taket lades om gjordes även reparationer av putsytor i anslutning till takfoten och turellerna (hörntornen). Detta arbete kommer att redovisas i antikvariskt hänseende i den rapport som kommer att upprättas för putsarbetet.

Figur 2. Den röda linjen utgör gränsen för byggnadsminnet. Illustration ur: Ström 2004.

Bakgrund

Historik

Det gamla apotekshuset i Köping uppfördes direkt efter stadsbranden år 1889. Byggnaden är ritad av Theodor Dahl, den arkitekt som i stor utsträckning kom att sätta sin prägel på stadsbilden i centrala Köping under 1890-talet. Byggnaden utgör ett bra exempel på 1880-talets stadsbebyggelse med tegelfasader försedda med rik ornamentik och med blandade stildrag, så kallad eklekticism.

Byggnaden är uppförd i handslaget tegel som delvis putsats. De synliga tegelfogarna har lagts med rundfog. Taket täcks med enkelfalsad, galvaniserad plåt, vilken målats svart. Fasaden är rikt dekorerad med stuckelement. Även de synliga ankarjärnen har ett mycket dekorativt utseende. Byggnadens gavelspetsar och mittersta takkupa kröns med spiror i zinkplåt. I hörnen finns även små tornhuvar i zinkplåt med krönande franska liljor i gjutjärn. Interiört finns målningar bevarade i trapphuset, officinrummet samt i förrummet vid ingången från torget. Zinkutsmyckningarna är särskilt utmärkande för byggnaden. Zinkmetallens hållfasthet är begränsad. Materialet är mjukt men sprött och brister lätt vid yttre påverkan.¹ Zink användes relativt flitigt som material till gjutgods i

¹ RAÄ Materialguiden.

ornamentala och skulpturala byggnadsdetaljer under perioden 1880 – 1920, då produkterna fanns som katalogvara.

Den nyuppförda byggnaden blev något av en turistattraktion i sekelskiftets Köping.² På Dahls rekommendationer engagerades en dekorationsmålare Söderberg från Stockholm.

År 1958 genomgick apotekshuset en större renovering med bland annat stora åtgärder vad gäller putsen. År 1970 flyttade apoteksverksamheten från huset och inredningen såldes. Kommunen blev sedermera ägare till huset. År 1984 gjordes en ombyggnad till bostadsrättslägenheter. Man passade då även på att ta bort otidsenliga tillägg, exempelvis balkonger, som förändrat utseendet.

Senaste exteriöra renoveringen genomfördes 2006.³ Inför denna framtogs en arbetsbeskrivning som i det första skedet föreskrev att taket skulle grundas med Plomb metallprimer från Introteknik samt målas med Isotrol, en färg med ett bindemedel av linoljealkyd. Länsstyrelsen beslöt dock att ställa krav på att blymönja och linoljefärg skulle användas vid ommålningen av taket på såväl Apotekshuset som annexet. Detta beslut grundade sig på byggnadens status av byggnadsminne, samt på grund av att takplåten i sig har ett värde ut teknikhistorisk synvinkel. Till målningen användes Ottossons linoljefärg i svart kulör.

Fasaderna hade år 2006 stora skador i såväl puts som stuckdekorer. Till lagningar av puts användes lufthårdnande kalkbruk medan lagningarna av stucken utfördes med gips. Stucken rengjordes från kalkfärg och målades med linoljefärg. Till avfärgning av puts användes STO.

Det dröjde dock inte länge innan putsen började spricka och lossna från i första hand takfoten och i anslutning till turellerna på fasad mot Stora torget.⁴ Redan före 2017 års renovering måste delar av putsen skrotas och nätas av säkerhetsskäl.

Figur 3. Apotekshuset omkring sekelskiftet 1900. Foto: Köpings museum.

² Historik om Apotekshuset från Köpings museum i en pärm märkt Dahl.

³ Sjökvist 2007.

⁴ Bjerking 2015.

Figur 4. Apoteksbuset efter renoveringen 2006.

Figur 5. Apoteksbuset efter renoveringen 2006.

Genomförande

Arbetshandlingar har tagits fram av Bjerking's ingenjörbyrå 2015-04-14, samt av Roslagens Plåtkonsult AB 2015-06-18.

Taket bestod före åtgärder av ett skivtäck, galvaniserat, enkelfalsat, platsmålat plåttak. Av stämplor på baksidan av plåten kunde man utläsa att den åtminstone till vissa delar kom från Stockholms Galvaniseringsfabrik. Takfallet mot gatan hade en underlagstäckning som var uttorkad och spröd samt till stora delar förlorat sina egenskaper. Mot gården fanns ingen underlagstäckning utan där låg plåten direkt mot takinbrädningen. I samband med reparationer år 1985 byttes fotrännorna och lagningar vid takfönster och ventilationshuvar utfördes. Till reparationerna användes plastisolbelagd plåt.

Taktäckning

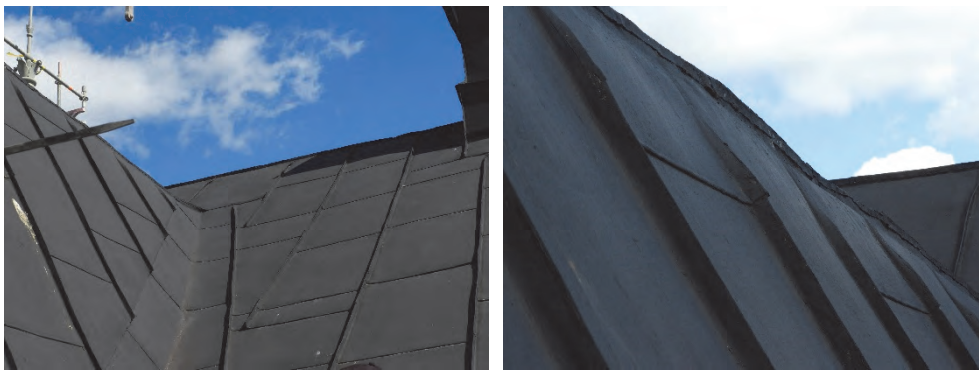
Ny taktäckning utfördes 2017 – 2018 med en fabrikslackerad, polyesterbelagd stålplåt. Det huvudsakliga skivformatet som använts är 600 x 1200 mm, för att utseendemässigt samstämma med den tidigare täckningen. Man har dock använt dubbelfalsning istället för enkelfalsning vid omtäckningen.

Undertaket var mycket ojämnt och gles, vilket ledde till ett förslag att lägga spontade plywoodskivor under ny taktäckning för att minska ojämnheter. Ur antikvarisk synvinkel godkändes detta avsteg från befintligt utförande. Man använde sig även av plywoodskivorna för att förlänga takutsprånget vid takfoten. Anledningen till att takfoten förlängdes något är att huset har satt sig kraftigt och lutar så pass mycket att vattnet från taket rinner på fasaden längre ned. Detta tros vara en av anledningarna till de stora putsproblem som man dragits med under en lång period.

Ytterligare några små förändringar har utförts i taktäckningen för att minska takavvattningens påverkan på fasaderna. Avtäckning av taket över gavelpartierna har försetts med låg kant för att föra ned vattnet mot takavvattningen (se figur 20). Man har även lagt in en snedställd fals för att leda vatten mot fotrännan. På så sätt vill man undvika att regnvattnet rinner över gavelfasaden.

Några moderna huvar för ventilationskanaler har avlägsnats då dessa inte var i bruk och dessutom innehöll asbestkanaler. Under takfoten satt tidigare ett galvat nät för luftning av takkonstruktionen. Man önskade byta denna till en perforerad plåt. För att denna plåt inte skall synas mot taktäckningen utfördes plåten i svartlackerat utförande.

Taksäkerheten hade stora brister i sin infästning, vilket var problematiskt då det medförde takläckage. Säkerhetsanordningarna runt skorstenar etc. var inte heller tillräckliga. Man har därför sett över samt kompletterat säkerhetsanordningarna för att upprätthålla en godkänd standard.

Figur 6. Sydvästra takfallet före åtgärder. Anslutning takfall och takkupa.

Figur 7. Nock på takkupa, sydvästra takfallet före åtgärder.

Figur 8. Avtäckning och putsdetaljer kring takkupa före åtgärder.

Figur 9. Avtäckning och putsdetaljer kring takkupa efter åtgärder. Smidesdetaljer ännu ej återmonterade.

Figur 10. Befintlig plåt stämplad med Stockholms galvaniseringsfabrik.

Figur 11. Infästningar befintlig plåt mot puts.

Figur 12. Takfall mot Barnbemsigatan före åtgärder.

Figur 13. Tidigare fotränna.

Figur 14. Nedre delen av baksidans undertak var bytt sedan tidigare, högre upp anas det äldre undertaket med glesare lagd underlagspanel.

Figur 15. Spjuten som gavelspetsens zinkdekoration monteras på är rostskyddsbehandlade och målade.

Figur 16. Avtäckning och putsdetaljer kring takkupa före åtgärder.

Figur 17. Avtäckning och putsdetaljer kring takkupa efter åtgärder. Putsbärande plåtkant.

Figur 18. Plåtavtäckning vid turrell före åtgärder.

Figur 19. Plåtavtäckning vid turrell efter åtgärder. Plåttäckningen är nu tät över turrellen (huvn på turrellen ännu ej återmonterad).

Figur 20. Avtäckning över gavlarna före åtgärder.

Figur 21. Avtäckningen över gavlarna har försetts med låg kant som ses till böger i bild. Man har även lagt in en snedställd fals för att leda bort en del vatten mot fotrännan.

Figur 22. Omtäckt takfall mot gården.

Figur 23. Omtäckt takfall mot gården.

Taksäkerhet och takavvattning

Taksäkerhetsanordningar i form av snörasskydd, brygga, stegar och fallskydd har monterats på taket. Bryggan till skorstenarna är placerad på takfallet mot gården. Fabrikat från firma CW Lundberg har använts med anledning av att de i sitt sortiment har en traditionell stege. Rännkrokar målades med LIWA-gruppens program. Färdigstrykning utfördes med Pentur Kultur linoljefärg med linstandolja.

Figur 24. Befintligt snörasskydd monterat genom plåten.

Figur 25. Nytt snörasskydd av rörmodell fäst på falsarna.

Figur 26. Snörasskydd och stegar på takfallet mot gatan.

Figur 27. nytillkommen takbrygga på takfallet mot gården.

Utsmyckningsdetaljer i zink och järn

Utgångspunkten för restaureringen av utsmyckningsdetaljerna har varit att återställa dem till det ett helt skick. De delar av utsmyckningen som försvunnit längre tillbaka har emellertid inte återskapats.

Zinkutsmyckningarna har plockats ned. Turellernas huvar satt monterade på ett centralt placerat spett, samt hade ytterligare ett järn som tidigare fäst in den mot muren. Det senare nämnda infästningsjärnet hade inte längre någon funktion utan låg löst. Infästningsjärnen fick kapas för att få ned huvarna, men skall tillvaratas.

Vid demonteringen visade det sig att zinkutsmyckningarna förmodligen är tillverkade av gjutna sektioner vilka sedan sammanfogats genom lödning.

Den zinkplåt som utsmyckningarna är tillverkade av är mycket hård och porös och hade före demonteringen omfattande skador. För att kunna reparera huvarna skickades först materialprover för analys hos SSAB:s laboratorium i Borlänge, för att få kompletterande uppgifter från laboratoriet om materialet var lödbart och i så fall med vilken typ av lod. Zinkplåt är möjligt att reparera genom lödning, svårigheten ligger i det spröda materialet, renheten innan lödning och att smältpunkten för zinken respektive lodet ligger mycket nära varandra, det skiljer bara 50 grader. Det var därmed problematiskt att laga de delar som spruckit. Tester fick först göras på mindre delar vilka visade att ”vanligt” zinklöd kunde användas.

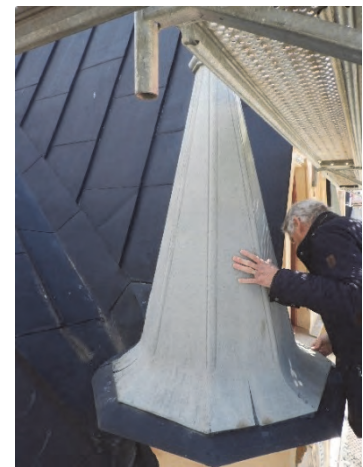
Huvarna till turellerna försågs med en underbyggnad som avlastar tyngden och som gör att den inte går isär mer i nederkanten. Huvarna har slutligen målats med linoljefärg Pentur Kultur från LIWA-gruppen i kulören NCS S 3502-B, vilken motsvaras av RAL 7040.

Smidesdetaljer på byggnaden har sveplästrats samt grundas med Isotrol takgrund och mellan- och slutstrukits med Lasol Linoljefärg i kulören svart.

Figur 28. Utsnitt av fotografi 1900 – 1903. Foto: Köpings museum, bildnummer KM-00082-2379.

Figur 29. Utsnitt av fotografi 1900 – 1903. Foto: Köpings museum, bildnummer KM-00082-2379.

Figur 30. Huv före nedmontering sommaren 2017. Nedre delen spricker upp i skarvarna, där den vilar på turellen.

Figur 31. Huv före nedmontering sommaren 2017. Nedre delen spricker upp i skarvarna, där den vilar på turellen.

Figur 32. Tidigare lagningar vid buvar.

Figur 33. Tidigare lagning bestående av en inskjuten plåt under buven.

Figur 34. Zinken är mycket spröd och sprucken på flera ställen. Se spricka under kula.
 Figur 35. Samtliga zinkdetaljer är nedplockade för åtgärdande på verkstad.

Figur 36. Nedre delen med avslagna delar av zinkplåten.
 Figur 37. Skador i nedre delen av huven.

Figur 38. Inne i huven syns spåren efter hur delarna är sammanlödda.
 Figur 39. Infästningsjärn.

Figur 40. Uppmurat stöd under huven.

Figur 41. Ett av de järnspekt som huvarna var monterade med.

Figur 42. Gavelspetsarnas takryttare är i relativt gott skick.

Figur 43. Den södra takkupans norra turell har sprickebildningar och upplevs sitta delvis löst.

Figur 44. Lagningar i nedre del av huv. Foto: Lennart Holmström.

Figur 45. Huvarna återmonterade

Figur 46. Återmonterad takryttare.

Figur 47. Utsmyckning av smide innan åtgärder.

Figur 48. Utsmyckning av smide innan åtgärder.

Figur 49. Smidesdetaljerna målningbehandlades på verkstad. Foto: Plåt-Lars AB.

Figur 50. Några smidesdetaljer saknades sedan tidigare. Ingen komplettering av dessa gjordes. Foto: Plåt-Lars AB.

Figur 51. Några smidesdetaljer saknades sedan tidigare. Ingen komplettering av dessa gjordes. Foto: Plåt-Lars AB.

Fönster

Takfönstrens glaskassetter läckte och hade därmed blivit mjölkiga. Då fönstren var moderna och sargen till nya fönster inte beräknades bli högre i förhållande till plättäckningen än idag, ansågs ett byte inte påverka byggnadens kulturhistoriska värde. Slutligen byttes emellertid endast glaset och fönsterbågen målades.

Även fönstren i takkuporna var i dåligt skick. Dessa fönster tillkom på 1980-talet, då äldre utåtgående fönster byttes mot nya inåtgående fönster. Skicket på fönstren var vid besiktningen 2017 dåligt, med förekommande rötskador. I andra fall syntes flera tidigare lagningar. Ett av grundproblemen är det nuvarande utförandet med inåtgående fönster vilket leder in vatten i konstruktionen. Länsstyrelsen gav sitt tillstånd till byte av takkupornas fönster, men slutligen kom karmbottenstycken och karmsidostycken att repareras på plats och endast ytterbågarna nyttillverkades.

Figur 52. Fönstren i takkuporna byttes till inåtgående fönster 1984. Observera äldre lagningar i bottenstycket.

Figur 53. Karmarna har omfattande skador, se rötskadan vid pilen.

Figur 54. Reparerad fönsterkarm.

Figur 55. Reparerad fönsterkarm och förhöjd plättäckning.

Figur 56. De moderna takfönstren läckte och hade därmed blivit mjölkeiga på insidan.

Figur 57. Åtgärdat takfönster med nytt glas.

Skorstenar

Övre delarna av skorstenarna murades om med anledning av att det utkragande krönet var dåligt. De återställdes och plåtkläddes på samma sätt som tidigare utförande.

Figur 58. Skorsten och tak före åtgärder (gatusidan).

Figur 59. Krönen på skorstenarna murades om då dessa var i dåligt skick.

Figur 60. Skorsten, befintlig ventilationshuv och tak efter åtgärder (gårdssidan).

Figur 61. Skorsten gatusidan efter åtgärder.

Tak på annexet

Taket har täckts om med samma material och metoder som huvudbyggnaden. Några förändringar har gjorts. Skorstenen på östra takfallet var tidigare inte helt inklädd med plåt. En taklucka har ersatts med ett takfönster av samma storlek. De vertikala partierna på trappstegsgavlarna blev tyvärr plåtklädda felaktigt (se figur 68). Då detta

påpekades av antikvarie fick detta lösas i efterhand genom att måla dessa plåtpartier med samma kulör som fasaden (se figur 69). Vid nästa takåtgärd bör man återställa utförandet.

Figur 62. Tak före åtgärder. Skorstenen till höger i bild var inte helt plåtinklädd.

Figur 63. Tak före åtgärder

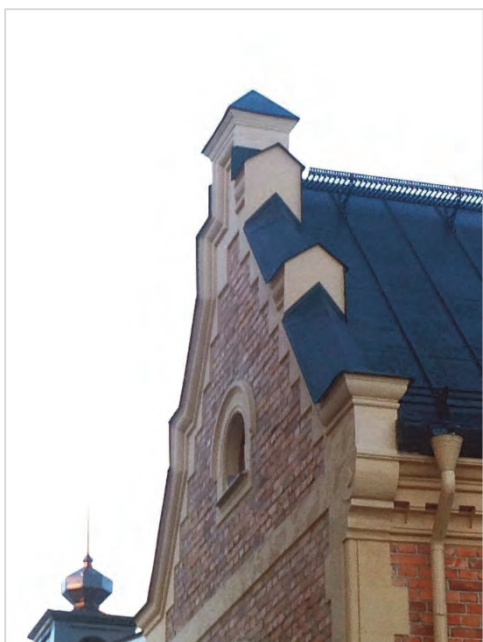
Figur 64. Tak efter åtgärder. Helt plåtinklädd skorsten.

Figur 65. Tak efter åtgärder.

Figur 66. Taksfall mot gatan efter åtgärder.

Figur 67. Felaktig plättäckning på vertikala putsytor.

Figur 68. Plåttäckningen på de stående putsytorna har målats i samma gula kulör som putsen. Foto: Lennart Holmström.

Figur 69. Plåttäckningen på de stående putsytorna har målats i samma gula kulör som putsen. Foto: Lennart Holmström.

Resultat

Takmaterialet har bytts i sin helhet till ett modernt takplåtsmaterial med dubbelfalsning istället för enkelfalsning. Avstegen från ursprungligt utförande är delvis beroende på de stora underhållsproblem man haft under senare år. Man har däremot behållit plåtformatet vilket varit viktigt för helhetsintrycket. Plåttäckningen av annexets trappstegsgavel innebar ett avsteg från befintligt utförande som inte diskuterats i antikvariskt hänseende. Efter det att de ytor som felaktigt täckts med svart plåt hade målats in i fasadkulör är den utseendemässiga förändringen godtagbar. Vid kommande takrenoveringar eller ommålningar av tak bör man dock återgå till tidigare putsade utförande.

Stor möda har lagts på att bevara de ursprungliga zinkdetaljerna. Dessa har tillmätts ett stort kulturhistoriskt värde och utbyte av dessa till nytillverkade kopior har därmed inte heller tillåtits ur antikvariska skäl. Resultatet av reparationen av dessa blev mycket bra.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Köpings museum, anteckningar till stadsvandring om Dahls hus 1996-08-01.
Köpings museum, Historik om Apotekshuset. Köpings museum i pärm märkt Dahl.
Västmanlands läns museum. Handlingar från renovering 1958 och 1984.

Otryckta källor

Bjerking arkitekter och ingenjörer. Gamla Apotekshuset, Kv Disa 2, Köping
Åtgärdsförslag 2015-04-14. Uppdragsnummer: 15U27169.

Roslagens plåtkonsult. 2015-06-15. Beskrivning takarbeten. Kv. Disa 2.

Riksantikvarieämbetet. Materialguiden.

http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/3310/Varia%202013_35.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Litteratur

Länsstyrelsen i Västmanlands län. 1991. *Köpings gamla apotek*. Byggnadsminnen i Västmanlands län. Västerås. (Broschyr)

Sjökvist, Helén. 2007. *Gamla Apotekshuset i Köping - Byggnadsminne i ny skepnad*. Kulturmiljövård Mälardalen 2007:56.

Ström, Krister. 2004. Synnerligen märkliga. Byggnadsminnen i Västmanlands län. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård nr:	17076
Länsstyrelsen dnr:	434-106-2017 (bidragsbeslut) 434-412-2017 (tillstånd ändring BM)
Fastighetsbeteckning:	Kvarteret Disa 2
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Köping
Kommun:	Köping
Ägare-beställare:	BRF
Generalentreprenör:	Plåt-Lars AB, Falun
Projektleddning:	PE Byggkonsult AB, Alf Kruse
Projektering:	Bjerking Ingenjörbyrå AB Roslagens Plåtkonsult AB
Antikvarisk medverkan:	Stiftelsen Kulturmiljövård Helén Sjökvist Stora gatan 41 722 12 Västerås